

Roman Postek

Bitwa pod Węgrowem

3 II 1863 r.

160. ROCZNICA BITWY POD WĘGROWEM

WĘGRÓW – Polskie Termopile

*Pomnik na mogile powstańców styczniowych
poległych w bitwie pod Węgrowem.*

fot. H. Kowalewski

Geneza bitwy

Bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania styczniowego było zarządzenie w Królestwie Polskim *branki*, czyli przymusowego poboru do wojska rosyjskiego. Władze chciały w ten sposób spacyfikować patriotyczne organizacje konspiracyjne dążące do wywołania powstania. Młodzi ludzie zdecydowani byli *raczej śmierć ponieść, jak się poddać hańbiącej służbie w szeregach wroga* (N. Wronowski). 22 i 23 stycznia 1863 r. powstańcy zaatakowali garnizony rosyjskie, które na rozkaz gen. Edwarda Ramsaya zaczęły chronić się w większych miastach Królestwa. Wykorzystał to Władysław Jabłonowski ps. „Genuieńczyk”. Jego oddział zajął Węgrów w nocy z 23 na 24 stycznia. Wkrótce dołączył do niego Jan Matliński ps. „Janko Sokół” z 600 ludźmi. W ciągu tygodnia siły powstańców w mieście wzrosły do ok. 3500 ochotników z Węgrowa, Liwa, Sokołowa, Grochowa, Mokobód, Suchożebr i Warszawy. *Tu widzę gromadę ludzi przeszło dwustu z kołami, drągami, widłami, cepami i różnymi narzędziami. Co to za ludzie? – A, to mieszkańcy miasta* (S. Krzemieniewski). Dowódcy podzielili ich na oddziały, które poddano przyspieszonemu szkoleniu. *Formowano się, przekuwano kosy, wiązano stare strzelbiny, manewrowano z pełną otuchą w sercu* (N. Wronowski).

„Dowódcy” – akwarela autorstwa Maksymiliana Oborskiego (1809-1878) dziedzica Proszewa, ucznia Piotra Michałowskiego, uczestnika powstania, wykonana w Węgrowie w styczniu 1863 r. Przedstawia prawdopodobnie Władysława Jabłonowskiego i Jana Matlińskiego.

Janko Sokół,
nr inwentarzowy 58933-1,
Muzeum Wojska Polskiego

Matliński Jan,
fot. Zakład Fotograficzny Jana
Mieczkowskiego, pocz. lat 60. XIX w.
AF 13795, Muzeum Warszawy

Jan Kanty Aleksander Roman Matliński (1829-1884)

Dzierżawca majątku Świniotop, naczelnik
cywilny powiatu siedleckiego.

Jeden z dwóch, obok W. Jabłonowskiego,
dowódców w bitwie pod Węgrowem.

www.polona.pl

Władysław Jabłonowski (1841-1894)

W 1861 r. służył w legionie węgierskim
gen. Istvana Türra we Włoszech,
następnie studiował w Polskiej Szkole
Wojskowej w Cuneo. Naczelnik
wojskowy powiatów węgrowskiego
i sokołowskiego. Obok J. Matlińskiego,
główny dowódca w bitwie pod
Węgrowem. Walczył później w oddziale
Langiewicza. Po powstaniu wstąpił
do armii tureckiej. Od 1867 r. lekarz
wojskowy, m.in. w Iraku. Brat Aleksandra
– znanego historyka.

Refotografia Zakład Zeuschnera,
fot. oryg. Jan Mieczkowski, przed 1863,
AF 13762, Muzeum Warszawy

Kuczkowski

Kuczkowski (imię nieznane)
ps. „Mucha”, były kapitan czerkiesów
w kawalerii rosyjskiej. Pod Węgrowem
dowodził wydzielonym oddziałem
strzelców i kosynierów wysłanym
w kierunku Siedlec, przeciw oddziałowi
plk. Georgija Papaafanasopuła, z którym
walczył pod Mokobodami i Szarutami
w dniach 31 stycznia-3 lutego 1863 r.
Jego dalsze losy po bitwie są nieznane.

Uzbrojenie powstańców

Do końca stycznia zgromadziło się w Węgrowie ok. 3500 powstańców. Trzon ich wojska stanowiła piechota, której podstawową bronią była osadzona na sztorc kosa. Pozostali uzbrojeni byli w widły, cepy, siekiery i okute żelazem drągi. Część oddziału stanowiła jazda. Broń palną posiadało tylko 800 strzelców. W większości były to dubeltówki myśliwskie nabijane grubym śrutem, tzw. *loftkami* lub *grankulami*. Zasięg skuteczny takiej broni wynosił jedynie około 50-60 m. Wojsko rosyjskie wyposażone było w karabiny gwintowane M.1856 o zasięgu ok. 500 m.

„Powstańcy Węgrów 1863”, nr inwentarzowy 58933-4, Muzeum Wojska Polskiego

Rysunek Maksymiliana Oborskiego, wykonany z natury w Węgrowie przed bitwą, dobrze ilustruje stan uzbrojenia Polaków. Przedstawia on grupę powstańców z kosami do trawy i ostrzami sieczkarni przekutymi i osadzonymi na drzewcach na sztorc. Broń palną – dubeltówki – posiadają jedynie 3 wyróżnieni na tle oddziału żołnierze, prawdopodobnie oficerowie. Brak jednolitego umundurowania. Najbardziej wyróżniającym elementem stroju powstańczego są konfederatki – polskie czapki z czworokątnym denkiem, obszyte barankiem.

Kawalerzysta z dubeltówką
i rewolwerem za pasem
(akwarela M. Oborskiego, 1863).

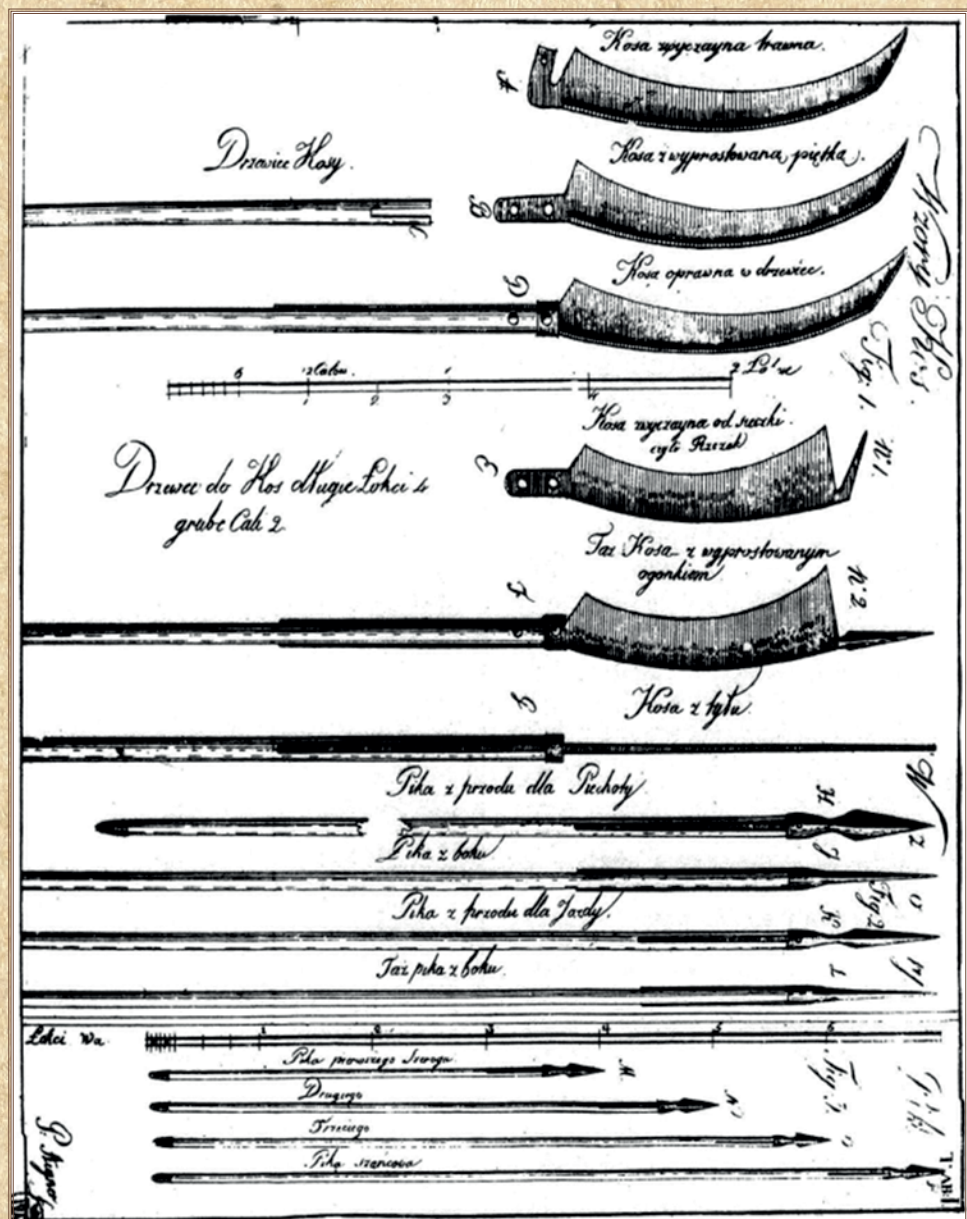
Oficer powstańczy, nr inwentarzowy 58933-3,
Muzeum Wojska Polskiego

Powstaniec styczniowy, nr inwentarzowy 58933-12, Muzeum Wojska Polskiego

Jeździec powstańczy podczas szarży, w ręku łancą z proporczykiem, przy pasie zdobyczna
zapewne szabla rosyjskiego typu kaukaskiego – szaszka (M. Oborski, 1863).

Ilustracja do instrukcji przekuwania i osadzania na drzewcach kos do trawy i noży sieczkarni oraz prezentacja różnych typów pik; grafika z broszury „Krótka nauka o pikach i kosach” autorstwa Piotra Aignera, Warszawa 1794 r. i późniejsze wznowienia.

Bitwa

Ze zbiorów Jana Mielniczka

„Bitwa pod Węgrowem” - drzeworyt z paryskiego czasopisma „L'illustration. Journal Universel” (28 III 1863), wyk. w atelier J. Cossona, J. Besta i J. Burn-Smeetona według rysunku Godefroy Duranda. Autor przedstawił szturm kosynierów na armaty rosyjskie, wykazując się znajomością uzbrojenia i ubiorów obu walczących stron. Była chwila że zdawało się, iż bohaterowie z pod Racławic zmartwychwstali w Węgrowie. Cztery działa zionęły ogniem, niosąc śmierć i zniszczenie, tak w miasteczku jak w szeregach powstańców, gdy kapitan kosynierów (...) rzucił się ze swoją kompanją na dwa z nich bliżej, bo o 500 kroków stojące (N. Wronowski).

Dowództwo rosyjskie wobec groźby ataku powstańców na Siedlce opracowało plan likwidacji zgrupowania polskiego w Węgrowie. Plan ten polegał na jednoczesnym koncentrycznym ataku na Węgrów 3 silnych oddziałów wojska. Od północy i północnego wschodu uderzyć miała grupa generała Mikołaja Krüdenera z garnizonu warszawskiego, złożona z dwóch kolumn liczących łącznie 2500 ludzi i 6 dział, dowodzonych przez płk. Konstantego Bontempsa i ppłk. Kriwonosowa, przewiezionych koleją z Warszawy do Łochowa i Małkini. Z Siedlec wyruszył na Węgrów płk Georgij Papaafanasopuło z 2 szwadronami ułanów. Pomiedzy oddziałem Papaafanasopuło i powstańcami pod dowództwem Kuczkowskiego

„Muchy” doszło w dniach 31 stycznia-2 lutego do potyczek pod Mokobodami i Szarutami. Rosjanie ponieśli w nich straty, ale otrzymali także posiłki garnizonu siedleckiego. Dzięki temu siły ich wzrosły do ok. 1000 żołnierzy: 2 kompanii piechoty, 3 szwadronów ułanów, 2 baterii konnych (4 armaty). Pozwoliło to wojskom carskim na kontynuację marszu na Węgrów. Nocą z 2 na 3 lutego Jabłonowski z oddziałem 200 strzelców i 800 kosynierów zaatakował obóz rosyjski pod Szarutami, ale po początkowym sukcesie został odparty ogniem z dział. W tym czasie 1000 kosynierów walczyło pod Ludwinowem z oddziałem płk. Bontempsa, który pobity w nocnym boju wycofał się na północ.

Papaafanasopoło wyruszył z obozu pod Szarutami 3 lutego. Około godz. 9 rano Rosjanie zajęli pozycje na wzgórzu przy gościńcu siedleckim, skąd mieli dobry widok na rynek wypełniony powstańcami i farę z flagą „Janka Sokoła” na wieży. Oddano 8 wystrzałów z armat granatami zapalającymi, z czego 4 były celne. Matliński zorganizował obronę, obsadzając główny wjazd do miasta-rogatki mokobodzkie. Wobec widocznej przewagi ogniowej Moskali oraz wiadomości o nadciągających kolejnych oddziałach nieprzyjacielskich „Janko Sokół” zarządził odwrót z miasta. Papaafanasopoło, widząc wychodzących gościńcem sokołowski powstańców, skierował przeciw nim kawalerię. Atak szwadronu ułanów zatrzymał ariergardę Polaków, którzy zaczęli ostrzeliwać się zza ogrodzenia cmentarza. Wówczas do ataku poszło z prawego skrzydła 400 kosynierów. Brawurowe natarcie zmiotło z pola szwadron ułanów i zagroziło 2 wysuniętym armatom. Kosynierzy doszli aż do stanowisk baterii, lecz zostali wzięci w kleszcze przez dwukrotnie liczniejsze siły wroga i odparci ze znacznymi stratami własnymi.

Atak ten opisał Jabłonowski: *Tymczasem rażeni kartaczami kosynierzy rozsypali się w tyralierę i z okrzykiem „Jezus! Maria!” ruszyli do szturm na armaty. Cięci i kluci kosami Moskale, choć się i bronili bagnetami, to jednak nie oparli się naszemu impetowi. Chodackowi nasi bohaterzy cięli każdego, co się opóźniał w ucieczce (...) i dzięki ich nie dającej się wyrazić odwadze odnieśli pierwszą palmę zwycięstwa przez zdobycie dwóch harmat. Wielki książę Konstanty relacjonując bitwę w liście do brata, cara Aleksandra II, napisał: *Buntownicy sami poszli do ataku z nieoczekiwaną zuchwałością i podeszli do dział na kroków 30, tak że równocześnie armaty strzelały kartaczami, a oficerowie artylerii z rewolwerów.**

Rys. Mikołaj Kasprzowicz

Plan bitwy 3 lutego 1863 r.

Atak polskich kosynierów pod Węgrowem, reprodukcja ryciny z 1863, autor nieznany, przed wrześniem 1863, AF 16946, Muzeum Warszawy

Grafika ukazująca bitwę pod Węgrowem, rozpowszechniana przez Organizację Narodową. Pismo „Polska” z 11 IX 1863 r. *Męczyński naciera na piechotę, kosami odpiera nieprzyjaciela, ścieląc trupem drogę, wpada na armaty i zagwaźdża je* (S. Krzemieniewski).

Wobec sprzecznych relacji z przebiegu bitwy część historyków dopuszcza zdobycie dział przez powstańców, inni przychylają się do wersji rosyjskiej, według której Moskale zdołali armaty ewakuować.

Bohaterstwo i poświęcenie kosynierów ocaliło główne siły powstańcze, które sprawnie wycofały się na Miedznę, zabierając ze sobą tabory i rannych, czemu *Papaafanasopuło w ogóle nie przeszkadzał* (S. Geskét). Pułkownik, zaskoczony gwałtownością ataku, poprzestał na ostrzale miasta z dystansu, zanim około południa ostrożnie wszedł do Węgrowa. Fiasko planu zniszczenia zgrupowania węgrowskiego wynikało także z braku koordynacji w działaniach Rosjan, ponieważ Bontemps dołączył do Papaafanasopuła już po wygaśnięciu walk, a Kriwonosow w ogóle do miasta nie dotarł. Zawróciwszy spod Węgrowa próbował bezskutecznie dopaść powstańców, którzy przez Miedznę, Sterdyn i Krzemień przedostali się na prawy brzeg Bugu, kierując się dalej na Siemiatycze.

Po bitwie

Pole bitwy pod Węgrowem – pobjawisko, reprodukcja ryciny z 1863, autor nieznan, przed wrześniem 1863, AF 16681, Muzeum Warszawy

Makabryczna scena przedstawiająca pobojuwisko po bitwie pod Węgrowem i poległych powstańców, barbarzyńsko obdartych z ubrań przez wojsko carskie. W tle wisielcy - szpiegzy rosyjscy powieszani przez polską żandarmerię.

Przeto w miesiącu Mgrów dnia piątego Łukę Łukę ómal niedzielnego brzożę
roku p. 1844 w Mgrówce Jagodziński polował na łabęki i raki pije i jonef. Kowalik znowu
Łabęki i raki ów małego, obydwaj ku Mgrówce zamynkali - i owożdził i kim się mowia
brzożę Łukę roku brzożę, między godzinami dziesiętą a jedenastą znowu, w dniu nie
tha Łabęki. Łabęki z Brzożami Polkami - z tych ostatnich na polach Mgrówskich po
głównie Łabęki przede na polach od brzożę, farnego imię niedzielnego mowia
niezależnym; znowu raki i dani - z znowu ich puzafijów pochodzących - rakiem stras
Toro i Łabęki, przez ogółko skopi. Po przetrwaniu w mowia w ogólnie Łabęki niedzielnego
roku ów, przy obrotach Łabęki puzafijów na miejscu imię niedzielnego
ale ten słownym przetrwamy Łabęki, podpisany przez Kowalik i Kowalik znowu
pisanie umie. Łabęki znowu Łabęki puzafijów Łabęki znowu Łabęki znowu
Łabęki znowu Łabęki znowu Łabęki znowu Łabęki znowu Łabęki znowu

Wpis do księgi zmarłych parafii węgrowskiej (obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Drohiczyń) z dnia 5 lutego 1863 r. dotyczący pogrzebu 66 powstańców odnalezionych na pobojuwisku pod Węgrowem.

Rosjanie nie osiągnęli swojego głównego celu: *zniszczenia buntu na Podlasiu w jednej bitwie*. Strona rosyjska oceniła straty powstańców w samym tylko ataku kosynierów na 128 poległych, natomiast straty własne na 6 rannych i kilka zabitych koni, co było typowym dla tej wojny kłamstwem. W ocenie wielkiego księcia Konstantego wyrażonej w liście do Aleksandra II Rosjanie nie mieli powodów do zadowolenia: *Sama sprawa (bitwa) poszła bardzo źle (...) ułani rzucili się do ataku i straszne krwawili*. Ponadto Konstanty wyjawiał barbarzyńskie postępowanie Rosjan: *Wojsko było strasznie rozsierdzone i pardonu nie dawało* (czyli dobijało rannych i nie brało jeńców!). Źródła, przede wszystkim artykuły z ówczesnej prasy polskiej, podają różne liczby strat po obu stronach: 130 do 200 poległych powstańców i 300 do 400 Rosjan. Obie te liczby są przesadzone. W związku z tym najbardziej pewnymi źródłami są wpisy do ksiąg parafialnych. I tak 5 lutego w księdze zmarłych rzymskokatolickiej parafii węgrowskiej dokonany został wpis dotyczący pogrzebu poległych:

Działo się w mieście Węgrowie dnia piątego Lutego tysiąc ośmset sześćdziesiątego trzeciego/ roku. Stawili się Wojciech Jagodziński policjant lat czterdzieści pięć i Józef Kowalik szewc/ lat czterdzieści ośm mający, obydwaj tu w Węgrowie zamieszkali - i oświadczyli Nam że nadniu/ trzecim Lutego roku bieżącego, między godzinami dziewiątą a jedenastą zrana, w starciu się woj/ska Cesarsko-Rosyjskiego z Powstańcami Polskimi z tych ostatnich na polach Węgrowskich poza/ gościńcem Siedleckim prosto na południe od Kościoła farnego umarło sześćdziesiąt sześć mężczyzn/ nieznajomych różnego wieku i stanu z sąsiednich parafijów pochodzących - ranami strzałów i kłócia przez wojsko okryci. Po przekonaniu się naocznie o zejściu tych sześćdziesięciu/ sześciu osób, przy obrzędzie Religijnym pogrzebowym na miejscu śmierci dopełnionym/ akt ten stawającym przeczytany został, podpisany przez Nas i Kowalika bo Jagodziński/ pisać nie umie o godzinie czwartej zpołudnia Xsiądz Ignacy Jemielitty, Proboszcz Węgrowski, utrzymujący księgi stanu cywilnego/ Józef Kowalik (pisownia oryginalna).

Polegli zostali pochowani w 5 mogiłach zbiorowych. W późniejszym okresie historykom udało się ustalić tożsamość niektórych z powstańców, którzy zginęli w walce lub zmarli z powodu ran odniesionych podczas bitwy. Byli to: Leonard Ciepliński - „czeladnik z Liwa”, Stanisław Jacentowski - szewc z Węgrowa; Kacper Czarnecki zwany „Hołobla”,

Marek Wikliński - ekonom z Ludwinowa; Wodzicki – malarz z Warszawy „zatrudniony przy odnawianiu kościoła w Węgrowie”; Kamiński - kancelista magistratu w Węgrowie; Berliński - lokaj z Kosowa (brat Józefa Berlińskiego, cieśli z Kosowa, powieszono go przez Rosjan 20 marca 1864 w Węgrowie); Jakub Kozłowski - nadleśniczy w Wielicznej, ojciec założycielki Kościoła Mariawitów Feliksi Kozłowskiej; nauczyciel Edward Marski, który spoczywa na węgrowskim cmentarzu ewangelickim, oraz Franciszek Turęcka, Wawrzyniec Frącak, Stefan Witkowski, Tomasz Matwiejczuk - mieszkańcy Grochowa. W szpitalu wojskowym w Węgrowie zmarli wskutek ran Seweryn

Orzechowski z Warszawy, „w mieście Sokołowie jako ślusarz w cukrowni pracujący”, oraz Józef Wodzicki - malarz pokojowy „pracujący w kościele Kossowskim”. Ponadto we wspólnym grobie obok kaplicy na cmentarzu w Jarnicach pogrzebano 11 bezimiennych powstańców, których ciała odnaleziono 4 lutego w lesie pomiędzy gościńcem siedleckim a Jarnicami.

Z bitwą węgrowską wiązać można także zgon „zmarłego z ran” ucznia Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie Ludwika Ignacego Wiktora, pochowanego na cmentarzu w Kamionie.

Ze zbiorów Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie

Pomnik na mogile 11 nieznanych żołnierzy powstania, pochowanych na cmentarzu w Jarnicach 4 lutego 1863 r.

Echa bitwy

– „Polskie Termopile”

Bitwa pod Węgrowem stała się jednym z najważniejszych wydarzeń powstania styczniowego nie tylko ze względu na jej skalę - po kilka tysięcy uczestników z obu stron - ale przede wszystkim ze względu na szeroki oddźwięk, z jakim spotkała się w Europie. Zwłaszcza heroiczne poświęcenie kosynierów zrobiło wielkie wrażenie. Samo porównanie Polaków do Spartan dowodzonych przez Leonidasa wyrażone przez Henri Augusta Barbiera w wierszu „Atak pod Węgrowem”, zamieszczonym w czasopiśmie „Revue de Deux Mondes” już 15 marca 1863 r., było wyrazem spontanicznego uwielbienia ze strony przedstawiciela społeczeństwa europejskiego żyjącego w kręgu kultury antycznej, dla którego Termopile były uosobieniem heroicznego męstwa. Spopularyzowany przez poezję mit Węgrowa jako „Polskich Termopil” stał się skutecznym antidotum na propagandę carską przedstawiającą powstańców jako bandytów i buntowników przeciw prawowitej władzy. Także strona rosyjska zmuszona była do wystawienia najwyższej oceny przeciwnikom: *Atak kosynierów był nadzwyczajny przez ich niezwykły upór i zdecydowanie. Ludzie ci posłani byli przecież na rzeź, lecz pomimo to wykonali dokładnie, co mieli nakazane* (S. Gesket).

*I zajaśniały owe wielkie czyny,
Jakich nam dzieje przedstawiają całe
Gdy dwóchset młodzi, jak Termopil syny,
By resztę braci zasłonić się dało,
Mężnie na paszcie rzuca się armatnie
I tam znajduje swe chwile ostatnie.*

Henri Auguste Barbier (1805-1882)

Tłumaczenie fragmentu wiersza „Charge de Wengrow”. Oryginał w języku francuskim zamieszczono 15 marca 1863 r. w czasopiśmie „Revue de Deux Mondes”

*Grek ma więcej świetnych w dziejach kart
niż leż w mogile -
u Polaka tyle Węgrów wart
Tyle!... co – Termopile*

Cyprian Kamil Norwid (1821-1883)

fragment wiersza „Vanitas”

*Na Podlasiu pod Węgrowem
Wody Liwca płyną,
Tam się bije dzielny „Sokół”
Ze swoją drużyną*

*Tam się bije dzielny Sokół,
Lecz go Moskwa dusi,
Jeśli partję ma ocalić,
To uchodzić musi.*

*Dwustu zuchów się zebrało
Z partji na ochotę,
— Idźcie bracia! Już my Moskwie
Damy tu robotę!*

*I jak burza, tak wpadają
Na armaty wroga —
Poszły w popłoch kanonieri,
Krzyczą: Radi Boga! —*

*Stoją mężnie młode zuchy,
Bój się wszczął zajadły...
Do jednego bohaterzy
W walce owej padły.*

*Do jednego padły w walce,
Męczeńską drużyną —
Ale Sokół uszedł z swymi.
Tak to u nas giną!*

*Obcy piewca, cześć oddając
Takiej męstwa sile,
Nazwał bitwę pod Węgrowem:
— Polskie Termopile!*

Maria Konopnicka (1842-1910)

„Bój pod Węgrowem”.
Utwór słynnej poetki pochodzi ze zbioru
„Śpiewnik historyczny” wydanego
w 1904 r., nawiązujący do wiersza
Augusta Barbiera.

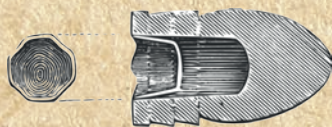

Wojsko rosyjskie podczas powstania styczniowego

Karabin sześcioliniowy M. 1856

broń wprowadzona do armii rosyjskiej po doświadczeniach Wojny Krymskiej (1853-1856)

Przekrój pocisku karabinowego systemu Minié

(widoczny żelazny rdzeń)

Pocisk do karabinu M. 1856 znaleziony na pobojuwisku pod Węgrowem

Pocisk ołowiany systemu Minié do tzw. sześcioliniowego karabinu M. 1856, kaliber 15,24 mm (1 linia = 0,1 cala = 2,54 mm), przystosowany do broni gwintowanej. Pocisk przed wystrzałem miał kaliber mniejszy niż lufa i dzięki temu można było ładować karabin jak broń gładkolufową. Żelazna miseczka (rdzeń) pod wpływem energii gazów prochowych wciskała się w miękki ołów, powodując rozszerzenie pocisku, który szczelnie wypełniał bruzdy gwintowanej lufy. Wprawiało to pocisk w ruch rotacyjny, poprawiając zasięg i skuteczność wystrzelonego pocisku. Zasięg karabinu M. 1856 wynosił ponad 500 metrów.

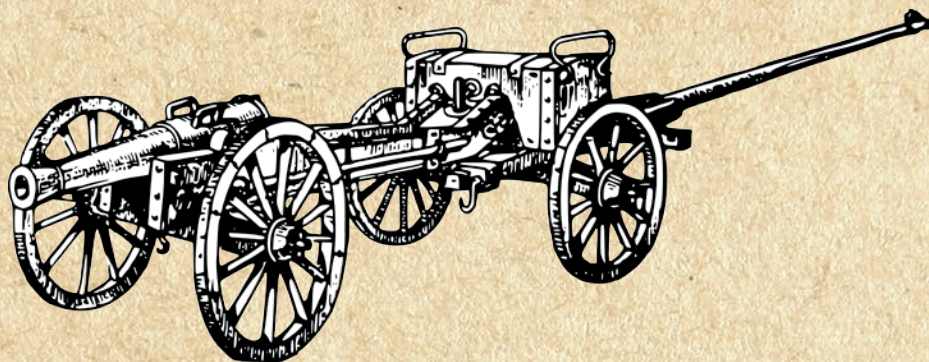
Kula armatnia - granat artyleryjski

Pocisk wypełniony prochem i zatkany tuleją z lontem lub mieszaniną zapalającą powodującą odpalenie ładunku prochowego wewnątrz granatu. Pole rażenia odłamków sięgało kilkudziesięciu metrów wokół miejsca eksplozji.

Przekrój granatu artyleryjskiego

Działo 6-funtowe

Lekkie działo polowe z zaprzęgiem używane przez rosyjską artylerię konną. Skrzynka amunicyjna (jaszcz) mocowana była najczęściej pomiędzy ścianami ławety; zawierała od 6 do 16 nabojów o wadze 6 funtów każdy.

Nabój kartaczowy

Inaczej nabój kulkowy, gronowy. Kartacze (niewielkie kule żeliwne) połączone w kształt kiści winogron, przyklejane były smołą do żelaznego pręta, który osadzano na drewnianym lub metalowym krążku. Następnie pakowano je wraz z ładunkiem prochowym w drelichowy worek i okręcano nasmołowanym sznurkiem. Kartacze na krótki dystans były morderczą bronią zwłaszcza przeciwko piechocie. Zostały użyte przez Rosjan w bitwie pod Węgrowem podczas szturm kosynierów na armaty.

Żołnierz piechoty armii rosyjskiej

Na głowie czapka typu kepi, na ramieniu karabin M. 1856 z bagnietem, na pasie ładownica. Ubrany w szynel - długi sukienny płaszcz dopasowany do sylwetki.

Budowa pomnika na grobie powstańców

Ze zbiorów Mariusza Leszczyńskiego

Początek budowy – transport kamienia, jesień 1917 r.

Ze zbiorów Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie

Przerwa w pracy, wśród ochotników stoi ks. Zygmunt Przyjemski, 1917 r.

Po pogrzebie na grobie powstańców przy gościńcu ustawiano drewniane krzyże systematycznie niszczone przez władze rosyjskie. W 1917 r., podczas I wojny światowej, w 100-lecie śmierci Kościuszki, na terenach wolnych od Rosjan zawiązano w Węgrowie komitet budowy pomnika godnego bohaterów bitwy węgrowskiej. Zebrano na ten cel 945,60 marek oraz dary w naturze, w tym przekazany przez hr. Stanisława Łubieńskiego dziedzica Ruchny olbrzymi głaz granitowy stanowiący główny element pomnika.

Transport kamienia z pola pod Szarutami do mogiły powstańców odbywał się na drewnianych saniach ciągniętych ręcznie linami po okraglakach. *To było na jesieni, w 1917 r. Ksiądz w kościele ogłaszał, że postanowiono sprowadzić z pola hrabiego Łubieńskiego taki duży kamień na pomnik. Prosił wszystkich parafian, żeby poszli, bo to jest niedaleko i pomogli ten kamień ciągnąć. (...) Były cztery takie liny. Prawie takie grube, jak szklanka - może trochę cieńsze. I ludzie tak się pouczepiali, ilu ich tam było - może z pięćdziesięciu. Zaczęliśmy ciągnąć i kamień zaczął się poruszać. Wielki ruch był wokół niego, bo jedni musieli łapać deski i przenosić do przodu, drudzy łapali okraglaki i też przenosili, żeby torować drogę i dalej ciągnąć. Dyrygował ksiądz Przyjemski (ks. Zygmunt Przyjemski proboszcz węgrowski). No i tak ciągnęliśmy nie wiem, ile tych niedziel - tylko w niedziele. Podnosili i podstawiali, i znów podnosili i podstawiali i tak wtoczyli go (kamień) pod górę. Wszyscy garnęli się do tego kamienia. Dzieciaki nawet przychodziły ciągnąć (Leonard Kędziora).* Od października 1917 do lipca 1918 r. pokonany został dystans około 5 km.

Do wykonania prac przy pomniku zaangażowano renomowany zakład kamieniarski Bolesława Sypniewskiego z Warszawy (późniejszego autora monumentu „Matka i serce syna” – nagrobka Marii z Billewiczów, matki Józefa Piłsudskiego i serca Marszałka na wileńskiej Rossie). Fundament z kamieni polnych spojenych cementem wykonał majster Stanisław Bala. Autorem umieszczonego na pomniku wiersza: „NA PROCHACH WASZYCH Z PÓŁ POLSKICH KAMIENIA WZNOSZĄ PRZEZ PAMIĘĆ WDZIĘCZNE POKOLENIA” był Witold Roguski z Węgrowa. *Sprowadzili kamieniarza z Warszawy, on litery wykuł. Byłem przy tym, bo ciekawiło mnie jak to się w kamieniu wycina. Zrobił taką płaszczyznę, potem to szlifował i potem wycinał litery (L. Kędziora).*

Ze zbiorów Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie

Pomnik na grobie powstańców, 1919 r.

Ze zbiorów Tadeusza Wangrata

Fotografia z uroczystości patriotycznej pod pomnikiem
(prawdopodobnie okres międzywojenny)

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

1. Mirosław Chmielewski, *Gdzie urodził się Jan Matliński?*, [w:] „Rocznik Liwski” T.X, 2022, s.181-184.
2. Zenon Czumaj, *Ks. Michał Bartnicki i jego węgrowsko-liwskie zapiski kronikarskie*, [w:] „Rocznik Liwski” T.X, 2021.
3. Sergiusz Gesket, *Wojennyje diejstwija w Carstwie Polskom 1863 godu*, Warszawa 1894.
4. Stanisław Góra, *Partyzantka na Podlasiu, 1863-64*, Warszawa 1976.
5. Władysław Jabłonowski, *Pamiętki z lat 1815-1893 (wybór)*, Wrocław 1967.
6. Stefan Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 2009.
7. Arkadiusz Kołodziejczyk, Tadeusz Swat, *Węgrów 1863*, Pruszków 1995.
8. Stanisław Krzemieniewski - relacja uczestnika bitwy pod Węgrowem stoczonej 3 lutego 1863 r., [w:] T. Wyszomirski, *Z przeszłości Węgrowska*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Węgrowie.
9. Eligiusz Kozłowski, *Od Węgrowska do Opatowa 3II 1863-21 III 1864*, Warszawa 1962.
10. Roman Postek, Pomnik-mauzoleum powstańców styczniowych poległych w bitwie pod Węgrowem 3 lutego 1863 r., [w:] „Rocznik Liwski”, T. IX, 2016/2017.
11. Adam Szymański, *Matka (Pani Kozłowska). Szkic z cyklu rok 1863* [w:] *Polskie Termopile. Bitwa węgrowska w poezji i tradycji narodowej*. Red. Izabela Perczyńska, Roman Postek, Węgrów 2003.
12. *Węgrów – dzieje miasta i okolic w latach 1441-1944*. Red. Arkadiusz Kołodziejczyk, Tadeusz Swat, Węgrów 1991.
13. Napoleon Wronowski, *Węgrów - Siemiatycze* (fragmenty), [w:] *Polskie Termopile. Bitwa węgrowska w poezji i tradycji narodowej*. Red. Izabela Perczyńska, Roman Postek, Węgrów 2003.
14. Tadeusz Wyszomirski, *Z przeszłości Węgrowska*, 1961; mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Węgrowie.
15. Stanisław Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863-1862*, Rapperswil 1913.

www.bitwapodwegrowem.pl

MIASTO WĘGRÓW

Rynek Mariacki 16, 07-100 Węgrów

tel. 25 308 12 00

www.wegrow.com.pl

www.bitwapodwegrowem.pl

MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA IM. AUGUSTA CIESZKOWSKIEGO W WĘGROWIE

Rynek Mariacki 11, 07- 100 Węgrów

tel. 25 792 24 74

www.bibliotekamiejska.wegrow.pl

25^{lat} Mazowsze

Partnerem projektu jest Samorząd Województwa Mazowieckiego

Opracowanie: Hubert Kowalewski, Roman Postek
Korekta: Małgorzata Kamińska

Węgrów 2023